

**BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY  
KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA VMXJNR MODELINING  
PEDAGOGIK IMKONIYATLARI**

***Eshpo'latova Aziza Alisherovna***

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Navoiy bo'limi doktoranti,  
NDKTU o'qituvchisi*

**Annotatsiya.** *Ushbu tezisda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-refleksiv kompetentligini rivojlantirish masalasi ko'rib chiqiladi. An'anaviy refleksiv yondashuvlarning imkoniyatlari va cheklovlari tahlil qilinib, kognitiv yuklama nazariyasi hamda loyihaviy tafakkur elementlariga tayanuvchi VMXJNR integrativ-refleksiv modeli yoritiladi. Model talabaning muammoli pedagogik vaziyatni anglashidan boshlab, faoliyat jarayonini kuzatish, natijani baholash va tajribani keyingi amaliyotga tatbiq etishigacha bo'lgan bosqichlarni qamrab oladi.*

**Kalit so'zlar:** *kasbiy kompetentlik, pedagogik refleksiya, VMXJNR modeli, kognitiv yuklama, loyihaviy tafakkur, metakognitiv monitoring.*

**Kirish**

Zamonaviy oliy ta'limning muhim vazifalaridan biri — bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat nazariy bilimlar bilan qurollantirish, balki ularni murakkab va nostandart pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila oladigan, o'z harakatlarini tahlil qiladigan hamda tajribasini muntazam takomillashtiradigan mutaxassis sifatida tayyorlashdir. Bunday tayyorgarlik kasbiy kompetentlik bilan bir qatorda refleksiv kompetentlikni ham talab qiladi. Refleksiya pedagogga o'z faoliyati, tanlagan usullari va o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarining samaradorligini anglash imkonini beradi.

D. Kolbning tajribaviy o'rganish sikli, G. Gibbsning refleksiv sikli va D. Shonning amaliyot jarayonidagi refleksiya konsepsiyasi pedagogik rivojlanishni tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, real dars

jarayonida o'qituvchi bir vaqtning o'zida bir nechta vazifani bajaradi: o'quvchilar holatini kuzatadi, vaqtni boshqaradi, mazmunni tushuntiradi va kutilmagan vaziyatlarga javob beradi. Shu sababli refleksiyaning faqat mashg'ulotdan keyingi tahlil bilan cheklamasdan, faoliyat davomida qarorlarni kuzatish va zarur bo'lsa ularni o'zgartirish mexanizmlari bilan boyitish dolzarbdir.

### **Tadqiqot maqsadi va metodlari**

Tadqiqotning maqsadi — bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi VMXJNR integrativ-refleksiv modelining mazmunini ochib berish va uning pedagogik imkoniyatlarini asoslash. Mazkur tezisda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, nazariy umumlashtirish hamda fanlararo integratsiya usullaridan foydalanildi. Refleksiv ta'limga oid qarashlar kognitiv yuklama nazariyasi va loyihaviy tafakkur yondashuvlari bilan bog'liq holda ko'rib chiqildi.

Kognitiv yuklama nazariyasiga ko'ra, o'quv jarayonida ishchi xotiraning imkoniyatlari cheklangan bo'lishi mumkin; shu bois pedagogik vaziyatdagi axborotni saralash, asosiy muammoni aniqlash va muhim bo'lmagan omillarni chetga surish samarali qaror qabul qilishga ko'maklashadi. Loyihaviy tafakkur esa muammoni manfaatdor tomonlar nuqtayi nazaridan anglash, yechim variantlarini ishlab chiqish, ularni sinab ko'rish va qayta takomillashtirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuvlarning uyg'unligi refleksiyaning faoliyatga bog'langan, moslashuvchan jarayon sifatida tashkil etishga imkon beradi.

### **VMXJNR modelining mazmuni**

VMXJNR modeli olti o'zaro bog'liq bosqichdan tashkil topadi: Vaziyat, Motivatsiya, Xulq-atvor, Jarayon, Natija va Refleksiya. Model shartli ravishda ikki blokka ajratiladi. Birinchi blok (V–M–X) “kognitiv trigger” vazifasini bajarib, muammoni anglash, kasbiy mas'uliyatni faollashtirish va vaziyatga mos harakatni tanlashga yo'naltiriladi. Ikkinchi blok (J–N–R) esa tajribani kuzatish, natijalarni tahlil qilish va olingan xulosalarni barqaror kasbiy bilim hamda ko'nikmalarga aylantirishni ko'zda tutadi.

V — Vaziyat. Talaba pedagogik muammoni aniqlaydi, uning yuzaga kelish sabablarini tahlil qiladi va vaziyat ishtirokchilarining ehtiyojlarini hisobga oladi. Masalan, darsda bir guruh o'quvchilarning topshiriqni tushunmay qolishi faqat bilim yetishmasligi bilan emas, balki ko'rsatmaning murakkabligi yoki topshiriqning noto'g'ri taqdim etilishi bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Muammoni aniq ifodalash keyingi bosqichlar uchun asos yaratadi.

M — Motivatsiya. Ushbu bosqichda talaba muammoni hal etish zaruratini, o'zining kasbiy mas'uliyatini va tanlangan qarorning o'quvchilarga ta'sirini anglaydi. Ichki motivatsiya vaziyatga befarq munosabatda bo'lmaslik, o'z faoliyatini yaxshilashga intilish hamda yechim izlashda qat'iyat ko'rsatishga yordam beradi.

X — Xulq-atvor. Talaba mavjud sharoitni hisobga olib, maqbul pedagogik strategiyani tanlaydi. Bunda barcha ma'lumotlarni bir xil darajada muhim deb qabul qilish o'rniga, asosiy omillar saralanadi. Zaruratga ko'ra, tushuntirishni soddalashtirish, topshiriqni bosqichlarga ajratish, qo'shimcha misol keltirish yoki o'quvchilarni kichik guruhlarda ishlatish kabi yechimlar ko'rib chiqiladi.

J — Jarayon. Pedagogik harakat amalga oshirilayotgan vaqtda talaba o'z qarorining ta'sirini kuzatadi. Agar tanlangan usul kutilgan natijani bermasa, u strategiyani moslashtiradi. Bu bosqich D. Shon ta'riflagan "faoliyat jarayonidagi refleksiya" g'oyasi bilan uyg'un bo'lib, o'qituvchining vaziyatga moslashuvchan javob qaytarish qobiliyatini rivojlantiradi.

N — Natija. Faoliyat yakunida maqsadga qay darajada erishilgani dalillar asosida baholanadi. Talaba faqat yakuniy ko'rsatkichga emas, balki o'quvchilarning ishtiroki, tushunish darajasi, berilgan savollar va topshiriqni bajarish jarayoniga ham e'tibor qaratadi. Natijalarni xolis tahlil qilish muvaffaqiyatli jihatlar bilan bir qatorda takomillashtirish zarur bo'lgan tomonlarni ham aniqlashga yordam beradi.

R — Refleksiya. Yakuniy bosqichda talaba tajribadan chiqarilgan xulosalarni umumlashtiradi, qaysi qaror samarali bo'lganini va nima sababdan ayrim qiyinchiliklar yuzaga kelganini aniqlaydi. Shundan kelib chiqib, keyingi dars yoki amaliyot uchun aniq takomillashtirish rejasini tuzadi. Refleksiya shu tariqa

yakuniy baholash bilan cheklanmay, yangi VMXJNR siklining boshlanishiga zamin yaratadi.

### **Modelning amaliy ahamiyati va muhokama**

VMXJNR modelini pedagogik amaliyot, muammoli vaziyatlarga asoslangan seminarlar, mikroo'qitish mashg'ulotlari va reflektiv portfolio bilan uyg'unlashtirish mumkin. Masalan, talaba dars davomida o'quvchilar topshiriqni bajarishda qiynalayotganini kuzatsa, avval vaziyatni aniqlaydi, keyin muammoni hal etishga undovchi kasbiy maqsadini belgilaydi va mos strategiyani tanlaydi. Amalga oshirish jarayonida o'quvchilarning javoblarini kuzatib, kerak bo'lsa izohini o'zgartiradi. Darsdan so'ng esa natijalarni tahlil qilib, kelgusi mashg'ulot uchun takliflar ishlab chiqadi. Ushbu misol model bosqichlarining bir-biri bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Modelning muhim jihati shundaki, u refleksiyaning faqat o'tmishdagi voqeani eslash sifatida emas, balki faoliyatni boshqarish va kelajakdagi harakatni rejalashtirish vositasi sifatida talqin qiladi. V–M–X bosqichlari muammoga e'tibor qaratish va harakatni tanlashga ko'maklashsa, J–N–R bosqichlari tajribani tahlil qilish va uni keyingi vaziyatlarda qo'llashga xizmat qiladi. Natijada metakognitiv monitoring, tanqidiy fikrlash, moslashuvchanlik va mustaqil kasbiy o'sishni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun konseptual asos yuzaga keladi.

Shu bilan birga, modelning samaradorligini faqat nazariy tavsif asosida yakuniy xulosa sifatida qabul qilish to'g'ri emas. Uni turli ta'lim yo'nalishlarida amaliy sinovdan o'tkazish, baholash mezonlarini ishlab chiqish va natijalarni mavjud reflektiv yondashuvlar bilan qiyoslash zarur. Bu jarayonda talabalar portfoliolari, kuzatuv varaqalari, o'z-o'zini baholash va mentor fikr-mulohazalaridan foydalanish mumkin.

### **Xulosa**

Xulosa qilib aytganda, VMXJNR integrativ-reflektiv modeli bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda nazariy bilim, amaliy faoliyat va uzluksiz refleksiyaning bir tizimga birlashtiradi. Modelning olti bosqichi

pedagogik vaziyatni anglashdan boshlab, motivatsiya va strategiya tanlash, faoliyatni kuzatish, natijani baholash hamda tajribani qayta ko'rib chiqishgacha bo'lgan izchil jarayonni ifodalaydi. Uni pedagogik amaliyot va reflektiv topshiriqlarga kiritish talabalarning o'z faoliyatiga ongli yondashishi hamda kasbiy rivojlanishini mustaqil boshqarishiga yordam berishi mumkin. Kelgusida modelning amaliy samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish muhim ilmiy vazifa bo'lib qoladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Kolb, D. (1984). *Experiential Learning*. Prentice Hall.
2. Schön, D. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. Basic Books.
3. Sweller, J. (1988). Cognitive Load During Problem Solving: Effects on Learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257–285.
4. Gibbs, G. (1988). *Learning by Doing: A Guide to Teaching and Learning Methods*. Oxford Polytechnic.